

problematyki zawartej w dwóch zaleceniach Komisji Podręcznikowej *Uprzemysłowienie* (zalecenie 12) i *Polityka polska Rzeszy Niemieckiej* (zalecenie 13). Brali w niej udział naukowcy i nauczyciele obu stron.

Nie ulega też wątpliwości, że badania i spotkania naukowe koncentrujące się wokół stosunków polsko-niemieckich w sposób syntetyczny ujętych w *Zaleceniach*, wpływają pobudzająco na wzrost zainteresowania tą problematyką w środowiskach naukowych obu krajów. Wysoce pocieszający jest fakt udziału w konferencjach nie tylko badaczy starszego czy średniego pokolenia, ale również młodszych wiekiem historyków tak polskich, jak i zachodniemieckich. Jest charakterystyczne, iż w czasie obrad linia podziałów wśród zebranych coraz częściej przebiega na zasadzie reprezentowania określonych postaw metodologicznych.

Lech Trzeciakowski

KONFERENCJA NAUKOWA NA TEMAT STANU I PERSPEKTYW BADAŃ NAD DZIEJAMI POLSKIEJ MYŚLI ZACHODNIEJ

Pisząc przed kilkunastu laty swe syntetyczne dzieło — *Polska granica zachodnia* (I wyd. 1971) — Gerard Labuda wskazywał na pilną potrzebę naukowego opracowania dziejów polskiej myśli (ideologii, czy może nawet orientacji) zachodniej. Obchody 50-lecia założenia Uniwersytetu Poznańskiego w sposób wyrazisty unaocznili słabą znajomość roli tej uczelni w inicjowaniu i rozwoju badań problematyki zachodnio-polsko-słowiańskiej, w aktywizacji życia naukowego i kulturalnego na kresach zachodnich II Rzeczypospolitej, w intensyfikacji życia politycznego oraz gospodarczego. O znaczeniu i funkcji poznańskiego środowiska akademickiego doby międzywojennej w tworzeniu i upowszechnianiu polskiej myśli zachodniej pisał w 1971 r. Antoni Czubiński¹. Nieco później sprawami miejsca „idei zachodniej” w wielkopolskiej myśli politycznej zajął się także Marian Orzechowski, który wcześniej opublikował obszerne studium o koncepcjach polskiej myśli politycznej z lat II wojny światowej odnośnie do polskiej granicy zachodniej².

Ważki wkład do badań nad ramami organizacyjnymi polskiej orientacji zachodniej doby międzywojennej wniósł gdański historyk Marian Mroczko ogłaszając w 1977 r. źródłową pracę o Związku Obrony Kresów Zachodnich³. Badania nad kształtowaniem się polskich zainteresowań ziemiami zachodnimi i północnymi podjęli także wrocławscy historycy — Henryk Zieliński, Wojciech Wrzesiński, Adam Galos i Karol Fiedor⁴. Zagadnieniem tzw. propagandy korytarzowej, zwłaszcza

¹ A. Czubiński, *Problematyka polskich ziem zachodnich i zagadnienia niemożności w działalności Uniwersytetu Poznańskiego w okresie II Rzeczypospolitej*. „Dzieje Najnowsze” z. 3/1971, ss. 115-148; także: *Problematyka polsko-niemiecka i polskich ziem zachodnich w badaniach Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu (1919-1969)*. Praca zbiorowa pod red. Z. Kaczmarczyka, Poznań 1971.

² M. Orzechowski, „*Idea zachodnia*” w *myśli politycznej Wielkopolski (1918-1945)*. „Kronika Wielkopolski” nr 2-3/1975, ss. 13-37; tenże, *Odra — Nysa Łużycka — Baltyk w polskiej myśli politycznej okresu II wojny światowej*. Wrocław 1969.

³ M. Mroczko, *Związek Obrony Kresów Zachodnich, 1921-1934. Powstanie i działalność*. Gdańsk 1977.

⁴ H. Zieliński, *Sprawa polskich ziem zachodnich i granic zachodnich w polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*. W: *Naród i państwo*. Prace ofiarowane Henrykowi Jabłońskiemu w 60-rocznicę urodzin, Warszawa 1969, ss. 407-423; *Piastowie w dziejach Polski*, Praca zbiorowa, Wrocław 1970 (m. in. artykuł A. Galosa o polskiej ideologii piastowskiej). O propagandzie niemieckiej przeciw polskiej granicy zachodniej m. in.: J. Sobczak, *Propaganda zagraniczna Niemiec weimarskich wobec Polski*. Poznań 1973. K. Fiedor,

w niemieckiej interpretacji, zajął się gdański historyk Bogusław Drewniak, zaś Roman Wapiński w swoich studiach nad endecją pomorską poświęca wiele uwagi sprawom integracji ziem zachodnich oraz problematyce morskiej w polskiej świadomości politycznej⁵. W 1980 r. zespół poznańskich autorów (Antoni Czubiński, Jerzy Kozłowski, Andrzej Kwilecki, Gerard Labuda, Edward Serwański, Władysław Tomaszewski, Jan Wąsicki) opublikował zbiorową pracę o kształtowaniu się oraz realizacji koncepcji ideologii zachodniej w Poznaniu i w Wielkopolsce⁶. Praca ta stanowiła podsumowanie pierwszego etapu badań nad założeniami teoretycznymi i praktyczną realizację orientacji zachodniej doby międzywojennej, lat okupacji i czasów powojennych w Wielkopolsce, ze szczególnym uwzględnieniem poznańskiego środowiska naukowego. Zbliżonej tematyki dotyczy praca Zbigniewa Dworeckiego, który na podstawie obfitej dokumentacji archiwalnej przedstawił stosunek społeczeństwa polskiego zachodnich ziem II Rzeczypospolitej do problemu niemieckiego. Zagadnienia związane z tzw. orientacją zachodnią pośrednio interesowały także tego badacza⁷. W 1981 r. problemowi kształtowania się myśli zachodniej w Polsce międzywojennej poświęcił obszernie studium, oparte na rozległej literaturze i dokumentacji źródłowej, wspomniany tu już Marian Mroczo⁸.

Pomimo już istniejącej i stale wzbogacającej się literaturze przedmiotu, polska myśl zachodnia nie została dotąd w sposób gruntowny i wielostronny opracowana, co skłoniło Redakcję „Przeglądu Zachodniego” do zorganizowania w dniu 8 czerwca 1982 r. w Poznaniu konferencji roboczej na temat stanu i perspektyw badawczych w tej dziedzinie. Udział w sympozjum wzięli zainteresowani pracownicy Instytutu Zachodniego, Uniwersytetu im. A. Mickiewicza i Uniwersytetu Gdańskiego.

Dyskusję — która stanowiła osnowę obrad — zapoczątkował doc. dr hab. Marian Mroczo przedstawiając wyniki własnych badań i tezy swej najnowszej publikacji (wydanej w nakładzie 100 egzemplarzy). Sformułował również szereg postulatów badawczych wskazując m. in. na konieczność oświetlenia stanowiska nie tylko partii i ugrupowań politycznych II Rzeczypospolitej wobec myśli zachodniej, lecz również stowarzyszeń społecznych, organizacji kombatanckich, samorządowych, parlamentarnych i naukowych. Ważną funkcję w procesie rozpowszechniania tej ideologii spełniała — zdaniem mówcy — również literatura piękna; ten temat nie został dotąd w zasadzie podjęty. M. Mroczo zaproponował także wydanie materiałów źródłowych do dziejów polskiej myśli zachodniej, co zresztą kilku innych dyskutantów potraktowało jako sprawę priorytetową. Należałoby także opracować zagadnienie Śląska Cieszyńskiego w kontekście realizowania polskiego programu zachodniego.

Bund Deutscher Osten w systemie antypolskiej propagandy. Warszawa—Wrocław 1977; W. Wrzesiński, *Polski ruch narodowy w Niemczech, 1922 - 1934.* Poznań 1970.

⁵ Np. artykuł B. Drewniaka o zagadnieniu wschodniopruskim w: „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” nr 1/1980, ss. 41 - 51. Z licznych prac R. Wapińskiego zob. np.: *Endecja na Pomorzu, 1920 - 1929.* Gdańsk 1966; *Z dziejów tendencji nacjonalistycznych. O stanowisku Narodowej Demokracji wobec kwestii narodowej w latach 1893 - 1939.* „Kwartalnik Historyczny” nr 4/1973, ss. 817 - 824; *Endecja wobec polskich ziem zachodnich w latach 1919 - 1939.* „Zapiski Historyczne” nr 4/1966, ss. 61 - 80; *Endecka koncepcja granic Polski w latach 1918 - 1921.* „Zapiski Historyczne” nr 3/1968, ss. 193 - 216.

⁶ *Polska myśl zachodnia w Poznaniu i w Wielkopolsce. Jej rozwój i realizacja w wiekach XIX i XX.* Warszawa—Poznań 1980.

⁷ Z. Dworecki, *Problem niemiecki w świadomości narodowo-politycznej społeczeństwa polskiego województw zachodnich Rzeczypospolitej, 1922 - 1939.* Poznań 1981.

⁸ M. Mroczo, *Problemy kształtowania się myśli zachodniej w drugiej Rzeczypospolitej.* Gdańsk 1981.

Socjolog prof. dr Andrzej Kwilecki, mówiąc o „myśli” czy też o „ideologii” zachodniej zwracał uwagę na wieloznaczność i płynność tych terminów. Sam skłonny jest przez nie rozumieć kompleks poglądów, postaw, koncepcji i programów odnoszących się do polskiej problematyki zachodniej. Zdaniem A. Kwileckiego, rysują się trzy zasadnicze elementy dalszych badań: a) samo pojęcie myśli zachodniej (aspekt teoretyczny), b) praca zachodnia przejawiająca się w działalności polityczno-organizacyjnej i społeczno-gospodarczej, c) jej związki z zapleczem społecznym (oddziaływanie na siły i grupy społeczne). Dyskutant zwrócił uwagę, że nasilenie oddziaływania myśli zachodniej następowało w momentach przełomowych (rok 1918, 1945) dla życia narodu. Postulował też zwrócenie baczniejszej uwagi na kształtowanie się polskiej myśli zachodniej po 1945 r., zwłaszcza w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej. Zaznaczył przy tym, że najtrudniej będzie przedstawić recepcję polskiej ideologii zachodniej, nie prowadzono bowiem odpowiednich badań socjologicznych.

Prof. dr Edward Serwański zaakcentował przede wszystkim potrzebę gruntownych studiów monograficznych dotyczących wybranych organizacji oraz działalności publicystycznej propagatorów myśli zachodniej (np. monografia „Strażnicy Zachodniej”). Należałoby też przeanalizować udział środowisk katolickich w pracy zachodniej, powiązania między sokołstwem, środowiskami polonijnymi w Niemczech lat międzywojennych a ruchem zachodnim.

Mgr Zbigniew Kulak słusznie zwrócił uwagę, że problematyki polskiej ideologii zachodniej nie można badać bez uwzględnienia układu sił międzynarodowych, zwłaszcza zaś dynamicznego działania placówek niemieckiego *Ostforschung*.

Dr Barbara Wysocka (autorka niedawno wydanej pracy o wielkopolskim regionalizmie lat międzywojennych) wskazała na stosunkowo niskie oddziaływanie myśli zachodniej na literaturę piękną Polski międzywojennej, przy czym za badawczo bezpłodną uznała analizę tej problematyki w kategoriach ściśle literacko-artystycznych.

Prof. dr Roman Wapiński, zgadzając się z takim stanowiskiem, wskazywał, że badania te muszą właśnie uwzględniać szeroki kontekst społeczny (np. recepcja artykułów publicystycznych czy utworów literackich często o wysokich walorach opiniotwórczych). Zwrócił także uwagę na nowy aspekt zagadnienia, mianowicie — środowiskowy i pokoleniowy. I tak np. pokolenie, które wystąpiło aktywnie po 1930 r. coraz częściej pomijało czynnik etniczny w działalności polityczno-propagandowej, było też bardziej ekspansywne.

Dr Przemysław Hauser akcentował zwłaszcza potrzebę dalszych poszukiwań materiałowych (np. druki ulotne, mapy, literatura piękna) zgadzając się też z tezą R. Wapińskiego o ważkości zmian, jakie zachodziły w postawie młodszej generacji Polski międzywojennej.

Doc. dr hab. Bernard Piotrowski podkreślił przede wszystkim konieczność ściślejszego sprecyzowania pojęcia „myśli”, „ideologii”, „pracy”, czy wreszcie „świadomości” zachodniej lub kresowej, proponując stosowanie szerszego terminu — „orientacja zachodnia”. W działalności zachodniej B. Piotrowski widzi trzy zasadnicze cele: pragmatyczny (np. w płaszczyźnie gospodarczej), propagandowo-ideologiczny oraz naukowy. Opierając się na własnych badaniach nad kwestią orientacji zachodniej w nauce, wydzielił trzy jej zasadnicze komponenty: a) obrona granicy zachodniej i polskiej tożsamości narodowej, b) problemy pomorsko-bałtyckie, c) idea słowiańska. Za pilne postulaty badawcze dyskutant uznał: ujmowanie rozwoju orientacji zachodniej w nauce jako formy samoobrony przed działalnością niemieckiego *Ostforschung*, przeanalizowanie powiązań polskiej myśli zachodniej z ósrod-

kami intelektualnymi Europy zachodniej, opracowanie naukowej monografii o twórcach i propagatorach polskiej myśli zachodniej.

Doc. dr hab. Zbigniew Dworecki sądzi nawet, że badania nad kształtowaniem się polskiej myśli zachodniej, zwłaszcza rozumianej w kategoriach postaw społecznych, są dopiero w fazie wstępnej. Należy też, jego zdaniem, zachować znaczny dystans krytyczny wobec zachowanych materiałów źródłowych. Ważną sprawą jest ustalenie odpowiedniej metody badań zjawisk politycznych, społecznych oraz ideologicznych na tzw. pograniczu. Kwestią wagi zasadniczej — zdaniem Z. Dworeckiego — jest skoordynowanie przedsięwzięć badawczych.

Doc. dr hab. Anna Wolff-Powęska zaapelowała o usystematyzowanie postulatów dotyczących badania problematyki szeroko rozumianej myśli zachodniej oraz o koordynację pracy. Podkreśliła duże luki w stanie badań nad rozwojem polskiej myśli zachodniej w latach II wojny światowej i w okresie powojennym. Myśl zachodnia — zdaniem A. Powęskiej — przejawiała się w formie świadomego nacjonalizmu i pozostawała w korelacji z niemieckim ekspansjonizmem na ziemiach słowiańskich.

Doc. dr Barbara Szydłowska-Ceglowa zaakcentowała rolę prac językoznawczych w dziele repolonizacji polskich ziem zachodnich.

Dr Jerzy Kozłowski podjął temat związków polskiego wychodźstwa zarobkowego z tzw. działalnością zachodnią (np. ZOKZ). Postulował także wydanie źródeł do dziejów polskiej myśli zachodniej.

Prof. dr Witold Jakóbczyk wystąpił z inicjatywą powołania — w możliwie krótkim czasie — specjalnej kilkusobowej grupy, która sporządziłaby raport o potrzebach badawczych w zakresie dziejów polskiej myśli i pracy zachodniej. Podkreślił też dobitnie konieczność oparcia wszelkich badań na solidnych podstawach źródłowych.

Bezsparnie twórczą i ożywioną dyskusję podsumował prof. dr Antoni Czubiński. Wskazał na znaczne zróżnicowanie terminologiczne w odniesieniu do kwestii ideologii (myśli) zachodniej. Idea powrotu na polski zachód była raczej zjawiskiem specyficznym w ogólnym trendzie rozwoju społeczeństw europejskich, a zwłaszcza niemieckiego. Zwolennicy polskiej myśli zachodniej, zdaniem A. Czubińskiego, romantyczną wizję „rozległych obszarów wschodnich” zastąpili racjonalną koncepcją powrotu na piastowskie ziemie zachodnie. W wyniku wymiany zdań przyjęto wniosek, aby Instytut Zachodni koordynował wszelkie przedsięwzięcia w dziedzinie badań nad szeroko rozumianą myślą zachodnią w Polsce.

Konferencję zamknął red. Władysław Tomaszewski, podkreślając jej nieoczekiwane wręcz obfite plony postulatów i wniosków, które winny stać się podstawą konkretnych przedsięwzięć w najbliższej przyszłości.

Bernard Piotrowski

SESJĄ: „ELITY I PRZYWÓDCY POLSKI ODRODZONEJ, ICH RODOWODY I SPUŚCIZNA”

Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego zorganizował w dniach 23 i 24 września 1982 r. we Władysławowie konferencję naukową pod ogólnym tytułem *Elity i przywódcy Polski Odrodzonej, ich rodowody i spuścizna*.

Otwarcia sesji oraz obszernego wprowadzenia do omawianej problematyki do-